

6. téma

ŘECKO – ALEXANDR VELIKÝ A HELÉNISTICKÉ OBDOBÍ

Vzájemná řevnivost řeckých poleis i jejich boje o hegemonii v 1. polovině 4. stol. př. n. l. vytvořily vhodný nástupnický prostor pro novou mocnost etablojící se na severu Řecka – makedonské království, které Řeky až do té doby nebyl vnímáno jako součást helénského světa. Schopný a energický král Filip II. si svou dovednou vojenskou taktikou, reorganizací armády postavené na falanze a skvělé jízdě, ale i obratnou diplomacií dokázal vybojovat přístup k břehům Egejského moře, oslabit pozici Athén a jejich spojenců, které rozdrtil v bitvě u Chaironeie i vychovat skvělého nástupce – syna Alexandra zvaného Veliký.

Poté, co byl Filip zavražděn, Alexandr potlačil pokusy svých odpůrců o převzetí moci i povstání některých řeckých měst (hl. Athén a Théb), aby navázal na myšlenku svého otce – tažení proti Persii. V něm se měly proti perské velkoříši spojit síly makedonské armády i oddílů jednotlivých řeckých poleis (s výjimkou Sparty), jejichž spojenectví bylo vyhlášeno na sněmu korintského spolku. Záminkou tažení proti perské říši měla být odvěta za zrušení řeckých chrámů v době řecko-perských válek, což však nezastřelo důvod hlavní – touhu po kořisti v obrovské, ale mocenskými rozpory oslabené perské říši.

Zprávy antických autorů, které tažení Alexandra Velikého líčí, se rozcházejí v počtu vojáků a síle armád na obou stranách. V každém případě armáda perského Dáreia III. počtem byla mnohonásobně větší, což ovšem vyvažovala bojová odhodlanost a disciplína řeckých a makedonských oddílů i Alexandrův vojenský génius. Perský velkokrál stál totiž v čele říše, která byla kolosem na hliněných nohou. konglomerátem různých teritorií a etnik, jež se lišila náboženstvím, jazykem, kulturou, hospodářskou úrovní ad. Armáda byla složena z žoldněřů mnoha národností, i Řeků, loďstvo bylo tvořeno fénickými a řeckými osádkami.

První Alexandrovy kroky vedly do prostoru Malé Asie, kde se zatavil mj. i v městě Trója, aby uctil památku hrdinského Achilla. K první srážce s vojsky perského satrapy došlo u řeky Gráníku a skončila Alexandrovým vítězstvím. Do rukou Alexandra tak padla řecká maloasijská města, která jej ne všechna vítala jako osvoboditele, a prakticky celá Malá Asie. K setkání s armádou perského velkokrále došlo roku 333 př. n. l. v bitvě u Issu, v níž Dáreios III. pro průniku Alexandra a jeho jízdy do jeho bezprostřední blízkosti v panice uprchl a zanechal tak armádu svému osudu. Řekové dobyli jeho tábor a zajali i příslušníky jeho rodiny. Vítězství nemotivovalo Alexandra k pronásledování krále, nýbrž ve snaze zajistit si týl, tj. bezpečnou mořskou cestu mezi Řeckem a Malou Asií, vypravil se proti fénickým městům, z nichž především město Týros dobyl až po dlouhém obléhání. V cestě pokračoval do Egypta, kde se v oáze Síwa nechal kněžími boha Amona prohlásit za jeho syna a navázal tak na tradici faraonů, zástupců boha na zemi. Na břehu Středoziemního moře položil základ městu pojmenovanému po něm – Alexandria, přičemž obdobná města pak zakládal i během dalšího tažení. Žádná z těchto Alexandrií, z nichž některé zanikly, jiné byly přejmenovány, nedosáhla věhlasu té egyptské, která se na tři staletí stala sídelním městem poslední egyptské dynastie – Ptolemaiovců i centrem kulturního a vědeckého života východního Středomoří.

Rozhodující střetnutí s Dáreiem III. se odehrálo v roce 331 př. n. l. u Gaugamel – král, který z bitvy utekl, byl později Alexandrem nalezen mrtvý, zavražděný svými sluhy. Hlavní město říše – Babylón se Alexandrovi dobrovolně vzdalo. Smrt Dáreia a vstup do Babylónu neznamenal pro Alexandra, oproti mínění některých řeckých a makedonských vojáků, konec, nýbrž počátek tažení na pomyslný konec světa. Několik dalších let jeho armáda směřovala na východ, přes pohoří Hindukúš až do Indie, kde vojáci, zcela vyčerpaní a zaskočení nezvyklou

taktikou krále Pora, který do boj zapojil i slony, se proti Alexandrovi postavili a vynutili si obrat směrem k domovu. Bylo to roku 325 př. n. l. a dobu do své náhlé smrti v Babylóně v roce 323 př. n. l. Alexandr strávil návratem z tažení, přípravou dalšího, které plánoval na Arabský poloostrov i plány na organizaci nové obrovské říše.

Podobu její přesné organizace lze vzhledem k Alexandrově předčasné a náhlé smrti těžko bezpečně stanovit. Nicméně Alexandr nebral dobytá území jako kořist makedonského království a řeckých poleis – chtěl vytvořit říši, v níž b vedoucí postavení měli jak Řekové a Makedonci, tak i elita dobytých území (Peršané). K tomu měly dopomoci jak symbolické sňatky jeho důstojníků s Peršankami, včetně jeho vlastního s baktrijskou princeznou Roxanou, tak i přejímání některých perských zvyků (proskyneze) a zařazování perských velmožů do státní administrativy. S tím souviselo i vyžadování božských poct, které jím podrobenými národy bylo přijímáno bez odporu, zatímco v řadách řeckých a makedonských válečných veteránů vzbuzovalo tvrdou kritiku.

Přestože Alexandr nedosáhl všeho, co si předsevzal, stál na prahu nové éry, kterou pomáhal založit – helénistického období, které je vymezeno daty Alexandrově smrti (bitvy u Chaironeie r. 338 př. n. l., či smrtí Filipa II v roce 336 př. n. l.) a bitvou u Aktia, v níž Egypt ztratil samostatnost. Je to období, které dlouhou dobu bylo chápáno spíše dekadentně, jako čas jednostranného šíření řecké kultury ve východním Středomoří. Pravdou je, že díky Alexandrovi řecká kultura překročila hranice řeckých obcí a promísila se s dědictvím starých staroorientálních kultur v oblasti, aby vytvořila specifický helénistický styl, který byl revoluční ve své snaze zachytit nejen to božské, ale i lidské. Řečtina se pak stala diplomatickým i obcovacím jazykem a její vliv byl natolik významný, že jej nepotlačilo ani začlenění Řecka do římského impéria. Východ římské říše zůstal vždy dvojjazyčný, či píše řecký, s oficiálním puncem latiny.

Po Alexandrově smrti se rozhořely boje o nástupnictví mezi členy jeho rodiny (Alexandrova manželka Roxana byla v době jeho smrti těhotná), nicméně skutečnou moc v rukou drželi Alexandrovi velitelé a druzi, kteří sváděli boj nejen o moc, ale i jeho mrtvolu. Zastáncem udržení jednotné Alexandrově říše byl toliko Antigonos Jednooký, ostatní se snažili na územích, kterých se jim podařilo zmocnit, prohlásit králi a vládu udržet pro sebe i své potomky. Vznikly tak postupně tři helénistické říše: ptolemaiovská v Egyptě, jejímž zakladatelem byl Ptolemaios Lagos, která si svou samostatnost udržela až do roku 31 př. n. l. Jeho vláda navázala na tradice egyptských faraonů, ale do administrativy i kultury výrazně prosazovala řecké prvky (založení Múseionu, alexandrijská knihovna apod.). Zakladatelem seleukovské říše s jádrem kopírujícím víceméně bývalou perskou říši se stal Seleukos I. Níkátor. Jeho říše s hlavním městem Babylónem byla územně nejrozsáhlejší, ale potýkala se s podobnými problémy jako říše perská (mozaika etnik a s tím souvisejících problémů). V 2. stol. př. n. l. se její vládcí dostali do konfliktu s římskou říší, který vedl e ztrátě Malé Asie, jež se stala římskou provincií. Zbytek byl k římskému impériu přičleněn v roce 63 př. n. l.

Třetí mocností bylo makedonské království ovládané dynastií Antigonovců, pojmenovanou podle Antigonova vojevůdce Antigona Jednookého. Ti duchu politiky krále Filipa i Alexandra si činili nároky na řecké obce, které, sjednocené v nové spolky, to odmítaly. Spojence našly u Římanů, kteří ve třech makedonských válkách Antigonovce porazili. Důsledkem bylo podmanění Makedonie a slavnostní vyhlášení svobody řeckých obcí, která ale byla míněna pode římských, ne podle řeckých představ. Důsledkem deziluze Řeků bylo povstání, které v roce 146 př. n. l. skončilo jejich porážkou, zničením Korintu a vytvořením provincie Graecia.

Helénistická kultura, díla, vzniklá vzájemným ovlivněním řeckého kulturního dědictví a tradic Orientu, však významně ovlivnila následující kulturní a umělecký vývoj nejen v dané oblasti, ale v celém Středomoří.

Kontrolní otázky

1. Vysvětlete pojem helénský a helénistický.
2. Co víte o Makedonii? Kdo byl zastáncem a odpůrcem jejího angažmá v řeckém prostoru?
3. Ukažte na mapě místa významných bitev Alexandra Velikého i rozsah jím dobytých území.
4. Proč byla zakládána nová města – Alexandreidy.
5. V čem spočívá význam tažení Alexandra Velikého?
6. Popište blíže jeho představy o budoucím fungování říše.
7. Co je to proskyneze? Proč byla Řeky kritizována a odmítána?
8. Co víte o alexandrijské knihovně, případně o Múseionu?
9. Kdo to jsou diadochové?
10. Srovnajte osobnost Alexandra Velikého s jinými významnými vojevůdci.

Literatura:

BRIANT, Pierre: Alexander the Great. The Heroic Ideal. London 2005.

CARTLEDGE, Paul: Alexandr Veliký. Praha 2007.

GEHRKE, Hans Joachim: Alexander Veliký. Praha 2002.

HECKEL, Waldemar – JONES, Ryan: Alexandr Veliký a jeho elitní pěchota. Praha 2008.

OLIVA, Pavel: Řecko mezi Makedonií a Římem. Praha 1995.

OLIVA, Pavel: Svět helénismu. Praha, Praha 2001.

OLIVA, Pavel: Démosthenés. Praha 2007.

POKORNÝ, Petr: Řecké dědictví v Orientu. Praha 1993.

SWIDERKOVÁ, Anna: Tvář helénistického světa. Praha 1983.

SWIDERKOVÁ, Anna: Helada králů. Praha 1972.

VAVŘÍNEK, Vladimír: Alexandr Veliký. Praha 1967.

Přílohy

Démostenés vyzývá k boji proti makedonskému králi Filipovi II.

Míní-li však někdo z vás, Athéňané, vida Filippovo štěstí, že je strašné pustiti se s ním do války, soudí jako rozumný člověk; neboť štěstí má velkou váhu, ba spíše rozhodující význam ve všech lidských věcech. Přece však bych si já – kdybych si mohl voliti – raději zvolil postavení naší obce než jeho, kdybyste vy sami byli ochotni třeba jen dost málo konati to, co se sluší a patří; neboť jak vidím, můžeme se my mnohem spíše nadíti přízně od bohů než on. Než my tuším sedíme a neděláme nic; a člověk, který je sám nečinný, nemůže ani svým přátelům ukládati, aby něco pro něho činili, neřku-li bohům. Není tedy divu, že on, jenž sám táhne do pole, snáší námahy, je u všeho přítomen a neopomíjí žádné příležitosti ani roční doby, vítězí nad vámi, kteří se rozmýšlíte a usnáváte a vypovídáte po novinách. A já se tomu nedivím; naopak by bylo podivné, abychom my, aniž co konám z věcí potřebných válčícím, vítězili nad ním, jenž koná vše možné.

Ale tomu se divím, že vy jste se kdysi, Athéňané, proti Lakedaimoňanům pozdvihli na obranu řeckých práv, a ač jste často mohli pro sebe mnoho získati, nechtěli jste toho, nýbrž aby ostatním se dostalo práv, své vlastní jmění jste vynakládali placením válečné daně a před jinými jste podstupovali nebezpečství na válečných výpravách, nyní však se rozpakujete táhnouti do pole a váháte platiti daň v zájmu svých vlastních statků; a ostatní jste častokrát spasili, všechny i jednoho každého z nich zvlášť, ale když jste svých vlastních statků pozbyli, sedíte nečinně. Tomu se divím, a nadto ještě tomu, že nikdo z vás, Athéňané, nedovedete spočítati, jak dlouhou dobu už válčíte s Filippem – a co jste vy dělali, zatímco ta doba uplynula? Vždyť přece víte, že jste sami otáleli, doufali, že bude někdo druhý jednati, vinili jste jeden druhého, soudili, zase doufali, skoro totéž jste činili, co teď – a zatím celá ta doba uplynula. A tu jste ještě tak zpozdilí, Athéňané, a doufáte, že tímž jednáním, jakým se postavení obce z dobrého stalo špatným, stane se ze špatného dobrým? Ale to je přece nerozumné a nepřirozené! Mnohem snazší je přece přirozeně míti něco a ostříhati to než toho dobýti! Nyní však nám válka neponechala z dřívějších statků nic, čeho bychom ostříhali, nýbrž je jich třeba dobýti. To je tedy již vlastně náš úkol.

Zdroj: Démostenés: Druhá řeč olynthská. In: Poslední zápas Řeků za svobodu. Praha 1940, s. 131-132

Alexandrova touha po slávě

A věru, kdykoli přišla zpráva, že Filippos dobyl nějakého významného města nebo zvítězil v nějaké proslulé bitvě, nikterak radostně nezářil, když to slyšel, ale říkával svým soudruhům: „Hoši, otec sebere všechno předem, a mně nezanechá vykonat s vámi ani jediný velký a skvělý čin.“ Poněvadž totiž nehorlil ani pro rozkoš ani pro bohatství, nýbrž pro statečnost a slávu, myslil, že čím více přijme od otce, tím méně že bude moci zdárně provést sám. A protože se domníval, že se vzrůstem říše všechny činy pohlcuje Filippos, chtěl od něho obdržet vládu plnou nikoli peněz a přepychu a požitků, nýbrž zápasů, činů a čestných válek.

Zdroj: Plútarchhos: Alexandros a Caesar. In: Životopisy slavných Řeků a Římanů II. Praha 1967, s. 310 (Alexandros 5)

Alexandrova taktika

Za této situace dal Alexandr své falanze hloubku sto dvaceti mužů, na každém z obou křídel postavil po dvou stech jezdcích a nakázal zachovávat úplné ticho, aby vojáci jasně slyšeli rozkazy. Nejprve rozkázal těžkooděncům nést kopí přímo do výšky, pak je na dané znamení spustit k útoku a zamířit je hned napravo, hned zas nalevo. Samotnou falangu vysunul rychle kupředu a rozkázal jí provádět rychlé obraty hned na jednu stranu a vzápětí na druhou. Takto zopakoval v krátké době s četnými oddíly falangy několikrát změnu sestavy, poté falangu zformoval v klín a vedl ji na levé křídlo proti nepřátelům. Ti od počátku s úžasem sledovali rychlost a přesnost změn bojové sestavy, a tak teď ani nevyčkali útoku postupujícího Alexandrova vojska a vyklidili nejbližší výšiny. Když pak Makedoňané spustili na daný rozkaz bojový pokřik a bušili kopími do štítů, tu se Taulantiové ještě více ulekli toho hluku a jejich vojsko se kvapně stáhlo zpět směrem k městu.

Zdroj: Arriános: Tažení Alexandra Velikého. Praha 1989, s. 18 (I, 6)

Omluva Alexandrových chyb

Dopustil-li se Alexandr nějaké chyby svou prchlivostí či v hněvu, nebo zašel-li poněkud daleko v přejímání barbarských obyčejů, tomu nepřikládám velkou důležitost, zvláště vezmeme-li v úvahu jeho mládí, nepřetržitý proud štěstí a zástupy pochlebníků, kterých je v okolí králů vždycky víc než dost a dříve či později se stanou jejich zkázou. Ostatně, pokud vím, byl Alexandr jediný z králů, kdo dovedl z vrozené ušlechtilosti uznat svou chybu. Většina vládců, i když se přesvědčí o svém pochybení, se je snaží obhajovat nejlepšími úmysly a mylně se domnívají, že tak svou chybu zaštrou. Podle mého názoru jediný způsob jak napravit chybu je upřímné přiznání a politování. Pak se totiž těm, kterým bylo ublíženo, utrpěné příkoří nezdá tak kruté a do budoucna zůstává oprávněná naděje, že se to už nikdy nebude opakovat. Že odvozoval svůj původ od boha, to nepokládám za velký poklesek, ale spíše za chytrý způsob, jak udržovat u poddaných hlubokou úctu. Ostatně Alexandr nebyl o nic méně slavný král, než byl třeba Mínós nebo Aiakos nebo Rhadamanthys, jejichž původ byl odvozován od Dia, a starověkým lidem to nepřipadalo jako nějaká zpupnost; stejně tak se Alexandr vyrovnal i Théseovi, synu Poseidóna, nebo Iónovi, synu Apollóna. Co se týče nošení perského šatu, byl to podle mého mínění obratný tah: chtě tím u barbarů vyvolat dojem, že ro ně není králem-cizincem, kdežto vzhledem k Makedoňanům v tom viděl pro sebe jakousi záštitu proti makedonské prudkosti a zpupnosti. Z téhož důvodu, myslím, zařadil do makedonských oddílů perské „jablkonoše“ (mélofory) a mezi makedonské gardisty perské šlechtice. A nakonec o jeho pitkách: jak říká Aristobúlos, bývaly tak dlouhé nikoli proto, že by nesmírně holdoval vínu – Alexandr rozhodně nebyl velký piják – nýbrž proto, že rád pobýval mezi přáteli.

Zdroj: Arriános: Tažení Alexandra Velikého. Praha 1989, s. 252-253 (VIII, 29)

Vyhlášení nezávislosti řeckých obcí Římany

Právě se konaly isthmické slavnosti a na stadiu bylo shromážděno obrovské množství lidí, aby se dívali na tělocvičné závody, poněvadž vleklá válka skončila a Řecko se konečně v naději na

svobodu a při jistotě míru mohlo zcela oddávat radosti slavnostního dne. Když pak zazněla polnice a všem bylo přikázáno zmlknout, vystoupil do středu hlasatel a oznámil:

„Římský senát a Titus Quintius Flamininus jako vojevůdce a konzul oznamují, že zvítězili nad Filipem a Makedoňany a že od této chvíli jsou svobodni Korint'ané, Lokrové, Fókové, Euboiané, Achaiové z Fthiótity, obyvatelé Magnésie, Thessalové a Perrhaibové, jsou zbaveni vojenských posádek, osvobozeni ode všech poplatků a mohou žít podle otcovských zákonů.“

Poprvé to všichni ani jasně neslyšeli, neboť ti, kteří se tomu divili a navzájem se jeden druhého dotazovali, způsobili, že na stadiu zavládlo neobvyklé a hlučné rozechvění, a proto lidé žádali, aby se oznámení opakovalo. Když pak opět nastalo ticho, zesílil hlasatel hlas a mluvil s takovým vypětím, že jeho provolání proniklo ke všem shromážděným. Vzápětí se strhl neuvěřitelně veliký radostný jásot, který pronikal až k moři. Celý dav vyskočil ze sedadel, nikdo si už nevšímal závodníků a všichni se hrnuli přivítat a oslovit Flaminina jako zachránce a předního bojovníka Řecka.

Zdroj: Plútarchos: Filipomén a Titus Flamininus. In: Životopisy slavných Řeků a Římanů II. Praha 1967, s. 685 (Titus Flamininus 10)

Zásahy Římanů proti Makedonii

Pokud jde o veřejné poměry, bylo tehdy právě ono období, kdy Římané vedli válku s Perseem, králem makedonským, a vůči svým velitelům měli mnoho důvodů k nespokojenosti, neboť z nedostatku zkušeností a odvahy si vedli hanebně a směšně a sami utrpěli víc pohrom, než kolik jich způsobili. Římané totiž právě zahnali Antiocha, jenž byl příjmením nazván Veliký, na ústupu z Malé Asie za Tauros a v Sýrii ho tak sevřeli, že byl velmi rád, když mohl odtamtud odejít v míru a s pokutou patnácti tisíc talentů. Krátce předtím také v Thessálii porazili na hlavu krále Filippa, osvobodili Řeky z nadvlády makedonské a rovněž přemohli Hannibala, s nímž se žádný král nemohl srovnávat odvahou a vojenskou mocí. Proto pokládali za nesnesitelné, aby s Perseem, jakožto odpůrcem Říma, byli už tak dlouho zapleteni v nerozhodném zápase, neboť on po porážce svého otce vedl s nimi válku už jen se zbytky vojska. Nevěděli však, že Filippos od oné porážky o mnoho zvětšil a posílil makedonskou moc.

Zdroj: Plútarchos: Aemilius Paulus a Tímoleón. In: Životopisy slavných Řeků a Římanů II. Praha 1967, s. 703 (Aemilius Paulus 7)

Gehrke, Hans Joachim: Alexander Veliký. Praha 2002, s. 79-80

Jak hodnotit Alexandrovu osobnost? Jaká úloha mu přináleží ve světových dějinách? Podobné otázky patří k těm nejtěžším, které si může historik ve vztahu k osobnostem dějin položit. Zvláště to platí pro Alexandra. Již pro jeho současníky, i takové, kteří ho dobře znali, jako Kréťan Nearchos, byla jeho osoba často záhadou. To, co na něm, na jeho činech nemohli pochopit, vykládali jako následek jeho touhy (pothos), iracionálního impulsu, který byl silným, avšak nevysvětlitelným a pro jeho nejbližší přátelé a nakonec patrně i pro něho samého, nepřístupným zdrojem síly. Podobné poznámky bude třeba brát vážně, protože je lze těsně spojit se silným mýtickým směřováním, které charakterizuje Alexandrovo konkrétní i symbolické jednání. Jeho jednání vycházelo z polobohů, ba bohů.

Napodoboval jejich boje a snažení, chtěl překonat jejich činy. Cítil se povolán, aby jim konkuroval. Nakonec, po návštěvě Amónovy věštírny v Sivě, se cítil být jedním z nich. Nepotřeboval tedy na tomto světě strpět odpor a také se nemusel žádného obávat. Musel jít na hranice, na konec obydlého světa. Musel být první, jediný pán, který zde již nenašel žádné konkurenty, jeho sláva a čest přesahovaly všechno, nejen současné, ale i minulé a patrně i budoucí. K tomu směřovala jeho touha. To ho pohánělo již od dětství, kdy nasával hrdinské pověsti, v nichž si jeho předkové dobyli nejvyšší slávy. Tento impuls byl potvrzován jeho velkými úspěchy, které nebyly považovány za možné. A byl posvěcen nábožnou úctou, jíž se Alexander těšil.

Avšak Alexander nebyl žádný afektovaný snílek. Jeho hledání konce světa sledovalo nejmodernější geografické poznatky, snažilo se o jejich doplnění a spočívalo na systematické a profesionální, štábní vojenské přípravě. Celý svět – tak zněl jeho impuls. Jeho naplňování však probíhalo zcela věcnými a rozumnými cestami a na základě racionálního plánování. V politice jednal Alexander s ledovou vypočítavostí podle jednoduché logiky přátelství a nepřátelství, laskavosti a zavražďování, náklonnosti a zničení.